

Έκθεση αποτελεσμάτων της ανασκαφής στον Αζοριά (2014) **Donald C. Haggis, Πανεπιστήμιο της Βόρειας Καρολίνας (Chapel Hill)**

Εισαγωγή

Οι εργασίες στον αρχαιολογικό χώρο του Αζοριά στη βορειοανατολική Κρήτη (Καβούσι, Ιεράπετρα) διήρκεσαν 12 εβδομάδες, κατά τις οποίες έλαβε χώρα η προετοιμασία (18 Μαΐου-1 Ιουνίου), η ανασκαφή (2 Ιουνίου-11 Ιουλίου), η συντήρηση του αρχαιολογικού χώρου (14 Ιουλίου-18 Ιουλίου) και η επεξεργασία, μελέτη και συντήρηση των ευρημάτων, καθώς και η σύνταξη της σχετικής έκθεσης (21 Ιουλίου-11 Αυγούστου) στο Κέντρο Μελετών για την Ανατολική Κρήτη (INSTAP), στην Παχειά Άμμο.

Εργασίες που πραγματοποιήθηκαν το 2014

Η ανασκαφή διενεργήθηκε σε 27 τομές, εκ των οποίων οι 15 αντιπροσωπεύουν κάθετη ή οριζόντια συνέχεια των τομών που διανοίχτηκαν το 2002-2006 και το 2013, ενώ οι 12 διανοίχτηκαν το 2014, σε νέα σημεία.

Κύριος στόχος των εργασιών ήταν η συνέχιση της διερεύνησης της τοπογραφίας και στρωματογραφίας της πρώιμης Εποχής του Σιδήρου (περ. 1200-700 π.Χ.) και οι αλλαγές που έλαβαν χώρα τον ύστερο 7^ο αιώνα π.Χ., οι οποίες συνδέονται με την ανοικοδόμηση της θέσης και την ανέγερση Αρχαϊκών οικιών και δημόσιων κτηρίων. Στόχος ήταν επίσης ο εντοπισμός στοιχείων από τις φάσεις κατοίκησης και η μελέτη των αλλαγών της δομής του οικισμού κατά την Αρχαϊκή εποχή (ύστερος 7^{ος}-πρώιμος 5^{ος} αι. π.Χ.).

Πιο συγκεκριμένα, το πρόγραμμα εργασιών του 2014 περιλάμβανε: 1) τη διάκριση των φάσεων και τον προσδιορισμό της λειτουργίας του Κτηρίου της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου-Ανατολίζουσας (B4000, B4100, B3000, B4300, B4500), 2) την ολοκλήρωση της ανασκαφής του Κτηρίου της Υστερομινωικής ΙΙΙΓ στη B800, 3) την επέκταση της ανασκαφής στα δυτικά και στην κλιτύ κάτω από το Κτήριο Συμποσίων (A3100, A2900), 4) τη διερεύνηση του υπαίθριου χώρου στα νότια των Κτηρίων της Νότιας Κλιτύς (G100-800) και 5) την επέκταση της ανασκαφής στη δυτική κλιτύ, μεταξύ του Βορειοδυτικού Κτηρίου και του Μνημειώδους Δημόσιου Κτηρίου (ανάμεσα στη D1600 στα βόρεια και στη B4300 στα νότια), με στόχο την κατανόηση της μετάβασης από τους οικιακούς (D1600) στους δημόσιους (D500 και D900-1000) χώρους τον 6^ο αιώνα π.Χ.

Βορειοδυτικό Κτήριο (D1800 και D1700) (εικ. 2)

Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες στο Βορειοδυτικό Κτήριο -οι οποίες ξεκίνησαν το 2006 και συνεχίστηκαν το 2013- και η τελική αποτύπωσή του. Το Κτήριο αποτελείται από έξι δωμάτια που σχηματίζουν μια οικιακή αρχιτεκτονική μονάδα: δύο παρακείμενες αίθουσες και ένας αποθηκευτικός χώρος στα βόρεια (D1500 και D700), τα οποία συνδέονται μέσω μιας αίθουσας ή προθαλάμου με κουζίνα και αποθηκευτικό χώρο στα νότια (B1600). Το 2014, η ανασκαφή επεκτάθηκε σε όμορες περιοχές προς τα βόρεια (D1800) και τα νότια (D1700) της εν λόγω οικίας, με σκοπό να γίνει κατανοητή η ενσωμάτωση του οικιακού χώρου στη συνολική κάτοψη και δομή του Αρχαϊκού οικισμού.

Η διάνοιξη της τομής D1800 δεν έφερε στο φως αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ή στρωματογραφία, η οποία είχε απολύτως διαταραχτεί λόγω καταστροφικής διάβρωσης. Η ανασκαφή στα νότια του Βορειοδυτικού Κτηρίου, στην D1700, πραγματοποιήθηκε σε πλατιά τομή (12μ. x 5μ.) στη νότια πλευρά του τοίχου D1621. Η αφαίρεση στρώματος λάσπης μεγάλου πάχους αποκάλυψε στρώμα μεγάλων λίθων (το ανώτερο επίπεδο κατάρρευσης τοίχου και υλικών στέγης). Κατά μήκος της ανατολικής πλευράς της τομής, ελαφρώς πίσω από τη γραμμή του ανατολικού τοίχου της D1600, αποκαλύφθηκε τοίχος μήκους 10μ., με κατεύθυνση Β-N, ο οποίος είχε εν μέρει κατασκευαστεί στην προεξοχή του φυσικού βράχου της βορειοδυτικής κλιτύς (D1703). Δυστυχώς, η ανασκαφή στη D1700 διακόπηκε το 2014, επειδή εκκρεμεί η μετακίνηση των ανασκαφικών απορριμμάτων και της σύγχρονης επίχωσης του ανδήρου, στο δυτικό άκρο του. Σε αυτό το στάδιο των εργασιών, είναι ορατό το σχήμα ενός ή δύο δωματίων από τους

σωζόμενους ανατολικούς τοίχους ή ίσως ένα δωμάτιο κι ένας χώρος ή διάδρομος που οδηγεί νότια του ανδρήρου του Μνημειώδους Δημόσιου Κτηρίου.

Βοηθητικό Κτήριο (B4200, B4800, και B2800)

Συνεχίστηκε η διερεύνηση της B4200, η οποία συνιστά τον διάδρομο ή την αίθουσα που αποκαλύφθηκε στη δυτική πλευρά του Βοηθητικού Κτηρίου (δωμάτια που συνορεύουν: B1500, B700 και B1200) και συγκρατείται από φέροντα τοίχο με αργούς λίθους στο δυτικό άκρο του ανδρήρου (B4215). Η αφαίρεση της επιφάνειας του διαδρόμου αποκάλυψε τα κατάλοιπα δύο εγκάρσιων τοίχων που λειτουργούν ως αντηρίδες, μία στα βόρεια (B4213) και μία στα νότια (B4214), και σχηματίζουν πρωιμότερο δωμάτιο με μήκος περίπου 5,15μ. (B-N) και πλάτος 3,0μ. Το σωζόμενο ύψος τους φτάνει τη μια σειρά λίθων, έως το επίπεδο της επιφάνειας του διαδρόμου. Η επιφάνεια του δαπέδου από πατημένο πηλό διατηρείται πολύ καλά ανάμεσα στους τοίχους και έξω, περίπου 2,5μ., προς τα δυτικά. Το δωμάτιο χρονολογείται στον 6^ο αιώνα π.Χ., επομένως προηγείται των ανακαινίσεων του Βοηθητικού Κτηρίου, οι οποίες συμπεριέλαβαν το κλείσιμο των θυρών στα B1500, B700 και πιθανόν στο B1200, καθώς και την ανακατασκευή του δυτικού τοίχου του κτηρίου. Η λειτουργία του εν λόγω δωματίου παραμένει άγνωστη, αλλά ενδέχεται να χρησίμευε αρχικά ως αίθουσα ή προθάλαμος με είσοδο από την αυλή στα βόρεια (B3100), δίνοντας πρόσβαση στο B700.

Η ανασκαφή στη δυτική πλευρά του κτηρίου (B4800) -στη δυτική κλιτύ, στο άκρο του ανδρήρου- αποκάλυψε μια σειρά αργών λίθων που βρίσκονταν στο βόρειο άκρο του διαδρόμου, ορισμένοι από τους οποίους στηρίζονταν στον φυσικό βράχο, ενώ άλλοι είχαν σαφώς κυλήσει από αυτόν. Στα νότια, ήρθε στο φως τμήμα του τοίχου μαζί με θραύσμα του βόρειου τοίχου του δωματίου B2800.

Κτήριο της Υστερομινωικής IIIΓ (B800) (εικ. 3)

Ολοκληρώθηκε η ανασκαφή του Κτηρίου της Υστερομινωικής IIIΓ στην B800, φτάνοντας μέχρι το επίπεδο του δαπέδου στο νότιο τμήμα του κτηρίου, το οποίο δεν είχε ανασκαφεί το 2013. Η συνέχιση της ανασκαφής το 2014 αποκάλυψε τη νοτιοανατολική γωνία του δωματίου και τον νότιο τοίχο (B876). Στα νότια, ανακαλύφθηκε τμήμα τοίχου 2,5-3,0 μέτρων (B876), το οποίο εφάπτεται στον νότιο τοίχο -στο δυτικό άκρο του- και επεκτείνεται προς τα νότια όπου είναι χτισμένο πάνω και μέσα σε δύο μεγάλους αργούς λίθους, προφανώς εκτοπίζοντας τον φυσικό βράχο. Είναι σαφές ότι το κτήριο εκτεινόταν προς τα δυτικά, σύμφωνα με την πορεία του φυσικού βράχου. Δεν υπάρχουν ενδείξεις για την ύπαρξη δωματίου στα βόρεια, αλλά η αντηρίδα που εκτείνεται προς τα νότια υποδηλώνει την ύπαρξη ενός άλλου μικρού δωματίου στο σημείο. Ωστόσο, με βάση την προεξοχή του φυσικού βράχου που ήρθε στο φως στη νότια κατωφέρεια της τομής, το δωμάτιο δεν είχε μήκος μεγαλύτερο των 3,5 μέτρων (B-N).

Το δάπεδο από πατημένο πηλό του δωματίου της Υστερομινωικής IIIΓ διατηρείται κατά 2,0-2,5μ. στην ανατολική του πλευρά. Στη δυτική πλευρά, το δάπεδο και ο βόρειος με τον νότιο τοίχο διακόπτονται από τον Αρχαϊκό φέροντα τοίχο, ο οποίος έχει καταστρέψει τις ενδείξεις ύπαρξης θύρας στον χώρο, αλλά και την επιφάνεια του δαπέδου. Το καλύτερα διατηρημένο βόρειο δωμάτιο είναι μεγάλο, με αναμενόμενες διαστάσεις για την Υστερομινωική IIIΓ -περίπου 18μ²- και μήκος 6,0μ. B-N επί 3,0μ. πλάτος. Το δάπεδο αποτελείται από πολύ σκληρό στρώμα από κιτρινωπό φυλλίτη και οι τοίχοι διατηρούνται σε ύψος περίπου 1μ. (3-5 σειρές), χτισμένοι με αργούς λίθους μέσου ή μεγάλου μεγέθους στις δύο όψεις και μικρότερα βότσαλα ανάμεσά τους. Στο δάπεδο βρέθηκαν θραύσματα από αγγεία πόσεως και αποθήκευσης καθώς και από μαγειρικά σκεύη, παρόλο που η λειτουργία του χώρου παραμένει άγνωστη.

Περιοχή νότια των Κτηρίων της Νότιας Κλιτύος (Περιοχή G) (εικ. 4-6)

Ομάδα δωματίων σε σχήμα καννάβου (G100, G400, G700, G800) Νότιο Κτήριο 1

Ένας από τους στόχους μας ήταν να ξεκινήσουμε την εξερεύνηση του σχετικά επίπεδου χώρου της νότιας κλιτύος της Νότιας Ακρόπολης, ο οποίος προφανώς είχε οργωθεί σε βάθος κατά τη σύγχρονη εποχή. Κάτω από τη φυτική γη αποκαλύφθηκαν δωμάτια που σχημάτιζαν μια ασυνήθη σειρά τετραγώνων που εφάπτονταν, με σχεδόν ίσες αναλογίες, τα οποία περιλάμβαναν τρεις μακρούς, παράλληλους τοίχους με

κατεύθυνση Α-Δ στο άνδρηο. Από τα δυτικά προς τα ανατολικά, τα G400, G100W και G100E σχηματίζουν μια σαφή σειρά από συνεχόμενα, επικοινωνούντα δωμάτια που διαχωρίζονται, μέσω ενός φέροντα τοίχου (G110), από μια δεύτερη σειρά δωματίων στα βόρεια (G700 και G800) και πιθανόν ένα τρίτο στην G100N. Κανένα από αυτά δεν είναι σε καλή κατάσταση διατήρησης, ενώ η κάτοψη του κτηρίου διαγράφεται αδρά. Τα δωμάτια G100W, G400 και G700 είναι τα καλύτερα σωζόμενα σε ό,τι αφορά την αρχιτεκτονική τους, με εσωτερικές θύρες και σχετικά καλά στερεωμένες επιφάνειες δαπέδων, αλλά και αρκετή κεραμική που επιβεβαιώνει τη χρονολόγηση της καταστροφής του κτηρίου στην Ύστερη Αρχαϊκή εποχή.

G600 (κουζίνα/χώρος προετοιμασίας και αποθήκευσης του φαγητού) Νότιο Κτήριο 2 (εικ. 5)

Κάτω από το άνδρηο και ανατολικά-νοτιοανατολικά του G100, αποκαλύφθηκαν τα κατάλοιπα δύο δωματίων (Νότιο Κτήριο 2), τα οποία αποτελούν το νότιο άκρο κτηρίου, πιθανόν, οικίας. Το καλύτερα διατηρημένο δωμάτιο είναι μεγάλο, με εσωτερικές διαστάσεις 6,70μ. μήκος (B-N) και 4,80μ. πλάτος και είσοδο από τον βόρειο τοίχο, η οποία δεν βρίσκεται στο κέντρο του. Η είσοδος αυτή αποτελείται από μονολιθικό παραστάτη θύρας στα ανατολικά και λίθο με υποδοχή στρόφιγγας. Προς τα βόρεια, ένα υποστύλωμα από σχιστόλιθο βρίσκεται σχεδόν στον κεντρικό άξονα του δωματίου (2,50μ. από τον δυτικό τοίχο), ενώ μια ακόμη βάση στύλου λαξευμένη στον φυσικό βράχο, στα νότια, απέχει 2,5μ. από τον ανατολικό τοίχο. Αρκετοί λίθοι από σχιστόλιθο και σιδερόπετρα, στο βόρειο μισό του δωματίου, ενδέχεται να αποτελούν βάσεις μαγειρικών σκευών ή πίθων.

Στη βορειοδυτική γωνία του δωματίου, η οποία διαμορφώνεται από τον φυσικό βράχο στα δυτικά και τον βόρειο τοίχο του δωματίου, βρίσκεται λιθόκτιστος φούρνος με προεξέχον λίθινο θρανίο ή πλατόφορμα. Το στεφάνι των λίθων που σχηματίζει τον τοίχο του φούρνου στη νότια και ανατολική πλευρά είναι από σιδερόπετρα, ύψους 2-3 σειρών. Δεδομένης της θέσης του θρανίου (προεξείχε από τον τοίχο του φούρνου προς τα νοτιοανατολικά), το άνοιγμά του ήταν πιθανότατα από τα ανατολικά ή τα νότια. Ο φυσικός βράχος έχει λαξευτεί στη βορειοδυτική γωνία ώστε να σχηματίζει χείλος ή ράφι, ενώ μια υψηλή κάθετη λάξευση στον βράχο υποδηλώνει το σημείο όπου βρισκόταν η καπνοδόχος. Η εσωτερική επένδυση του φούρνου από πηλό έχει εν πολλοίς διαβρωθεί, ωστόσο, παραμένει ορατή στη νότια και ανατολική πλευρά. Η παρουσία του φούρνου υποδηλώνει προετοιμασία φαγητού στον χώρο, όπως και μια ομάδα λίθινων εργαλείων που βρέθηκε στη νότια πλευρά του δωματίου και ένας χειρόμυλος που είχε εγκαταλειφθεί επάνω στον φούρνο. Τέλος, στο δάπεδο ανακαλύφθηκε χάλκινο μαχαίρι ή ξυράφι.

G300 (εικ. 6)

Για τις ανάγκες της ανασκαφής στα νότια των Κτηρίων της Νότιας Κλιτύς χρειάστηκε να επανεξεταστεί η τοπογραφική αποτύπωση της νότιας κλιτύς. Το 2014, διανοίχτηκε η G300, επεκτείνοντας την ανασκαφή ακριβώς στα νότια, στον χώρο που εφάπτεται στο νότιο δωμάτιο της B300, η οποία είχε ανασκαφεί το 2002. Παρόλο που ο εσωτερικός χώρος του δωματίου στη B300 ήταν κυρίως διαβρωμένος φυσικός βράχος, η επέκταση της ανασκαφής στον παρακείμενο χώρο στα νότια, το 2014, αποκάλυψε τον νότιο τοίχο της B300 (G303/B314), ο οποίος ήταν σε καλή κατάσταση διατήρησης κάτω από το ανακατασκευασμένο δάπεδο της B300. Η θεμελίωση αυτή αποτελεί τον βόρειο τοίχο επιμήκους αίθουσας, μήκους περίπου 9,70μ. (Α-Δ) και πλάτους 3,0μ. Από τον βόρειο και τον νότιο τοίχο του δωματίου διατηρούνται 3-4 σειρές λίθων, ύψους περίπου 0,5μ. Η επιφάνεια του δαπέδου της αίθουσας διατηρείται σχετικά καλά στο κέντρο και στο δυτικό μισό, ενώ στο ανατολικό μισό το δάπεδο ανέρχεται ακολουθώντας τον φυσικό βράχο. Ο χώρος δεν περιλαμβάνει κατασκευές, ενώ τα 10-20εκ. στρώματος καταλοίπων κατοίκησης (G305) περιέχουν ολιγάριθμα αντικείμενα, κανένα από τα οποία δεν παραπέμπει σε *in situ* ή κλειστό σύνολο. Πάνω από το στρώμα αυτό και τα υλικά οροφής αποκαλύφθηκε πρώτα και λίγο κάτω από τη φυτική γη, σχετικά καλοδιατηρημένο στρώμα καταλοίπων σφαγιασμού ζώων και κατανάλωσης φαγητού (μεγάλη συγκέντρωση κεραμικής και ζωικού οστεολογικού υλικού (G304)), ένας βασικός χώρος ρίψης απορριμμάτων, όπως εκείνος που βρέθηκε στο A3100.

Η ανασκαφή δυτικά της G300, ανάμεσα στις B100 και B300, αποτελεί συνέχεια της B500 που αρχικά διανοίχτηκε το 2002. Παρόλο που στο παρελθόν θεωρούσαμε ότι πρόκειται για εξωτερικό χώρο -ένα δρομάκι μεταξύ των δύο κτηρίων- φαίνεται ότι στην πραγματικότητα περιλάμβανε δύο δωμάτια, αν και σώζονται μόνο τα θεμέλιά τους κάτω από τα δάπεδα ή τα επίπεδα χρήσης. Δεν γνωρίζουμε τίποτα σχετικά με τη λειτουργία των δωματίων αυτών, αλλά φαίνεται να συνιστούν το δυτικό άκρο μιας σειράς παράλληλων δωματίων που χτίστηκαν στην κλιτύ, εκ των οποίων το παρακείμενο G300 είναι σε καλύτερη κατάσταση διατήρησης.

G500 (εικ. 7)

Ακριβώς στα νότια και κάτω από το G300, από το οποίο χωρίζεται μέσω φέροντα τοίχου (G302), και στα δυτικά του Λατρευτικού Κτηρίου (B2000/2100) βρίσκεται αποσπασματικά σωζόμενο κτήριο που έχει ανασκαφεί ως G500. Μόνο το βόρειο μισό του χώρου διατηρείται, με τοίχους να στέκονται στο επίπεδο της θεμελίωσης. Το κτήριο περιλάμβανε τουλάχιστον δύο δωμάτια. Παρόλο που οι διαστάσεις του μεγαλύτερου δυτικού δωματίου δεν γίνεται να προσδιοριστούν με σιγουριά -μόνο μισό από το δάπεδο και θραύσματα των τοίχων σώζονται- η θέση μιας προεξοχής στον φυσικό βράχο στα νότια, καθώς και ένα υποστύλωμα και ένας ακρόλιθος εστίας στο νοητό κέντρο του χώρου μας επιτρέπουν να ανακατασκευάσουμε ένα σχεδόν τετραγωνικό δωμάτιο με εμβαδό πάνω από 30μ² (περ. 5,60μ. Α-Δ και 5-6μ. Β-Ν). Η παρουσία εστίας και κονιάματος, βάσεων μαγειρικών σκευών, επιφανειών εργασίας, αρκετών εργαλείων χειρός από λειασμένο λίθο, μεγάλου χειρόμυλου, μικρού πίθου, δύο ή τριών αμφορέων και μιας σειράς χυτρών υποδηλώνουν ότι το δωμάτιο ήταν κουζίνα. Πιο ασυνήθη ευρήματα ήταν ένας λύχνος, ένα αττικό εξάλειπτρο, ένας σκύφος από την ανατολική Ελλάδα και δύο ζεύγη κεράτων αγριμιού που προφανώς ήταν διακοσμητικά. Το σύνολο των ευρημάτων της κουζίνας είναι παρόμοιο με εκείνο του D1000, του μικρού δωματίου με εστία που εφάπτεται του ιερού στο D900, ενώ τα κέρατα αγριμιού προκαλούν έκπληξη και παρουσιάζουν ενδιαφέρον. Τέτοιου είδους αντικείμενα βρίσκονταν φυσικά σε χώρους όπου λάμβαναν χώρα τελετουργίες, όπως ναοί με εστίες, και ενδεχομένως να ήταν αποθηκευμένα ή εκτίθονταν ως στοιχεία θυσίας ή αναθήματα.

Κτήριο Συμποσίων (A1900, A3100)

A1900

Εργασίες πραγματοποιήθηκαν σε δύο χώρους του Κτηρίου Συμποσίων: στον A1900 (στο υψηλότερο άνδηρο) και στον A3100 στις χαμηλότερες κλιτύες. Στο υψηλότερο άνδηρο ανασκάφηκε το ανατολικό τρίτο του δωματίου A1900N -το δωμάτιο με τον βωμό στο δάπεδο- με σκοπό την αποκάλυψη και συντήρηση του ανατολικού φέροντος τοίχου του δωματίου και του μη ανεσκαμμένου τμήματος του δαπέδου που είχε παγιδευτεί κάτω από το άσκαφο τμήμα που είχε μείνει *in situ* το 2006 ώστε να στηρίζει τον τοίχο που έγερνε προς τα δυτικά. Σταθεροποιήσαμε προσωρινά τον φέροντα τοίχο από αργούς λίθους με ξύλινη σκαλωσιά, επιτρέποντας την ανασκαφή και συντήρηση της επιφάνειας του δαπέδου. Ο χώρος που αποκαλύφθηκε το 2014 έφερε έντονα ίχνη πυράκτωσης, είτε από την πυρκαγιά που κατέστρεψε το κτήριο, είτε από τα κατάλοιπα από κάρβουνο και στάχτη που παρασύρθηκαν από τον παρακείμενο βωμό. Τα ευρήματα που ανακαλύφθηκαν συνίστανται κυρίως σε θραύσματα πίθων, αγγεία πόσεως και σερβιρίσματος, τα οποία ανάγονται στον 6^ο και πρώιμο 5^ο αιώνα π.Χ.

A3100 και A2900 (εικ. 8)

Τρεις παράλληλοι φέροντες τοίχοι κατέρχονται την κλιτύ, κάτω και δυτικά του χαμηλότερου ανδέρου του Κτηρίου Συμποσίων -ακριβώς δυτικά των A2700 και A1900- σχηματίζοντας ένα πλαίσιο παράλληλων τοίχων. Το 2014, επεκτάθηκε η ανασκαφή στα νότια (A2900) και δυτικά (A3100) του A2800. Αφαιρέθηκε η φυτική γη και στρώματα επιφάνειας λάσπης από το A2900, αλλά δεν ολοκληρώθηκε η ανασκαφή του χώρου προκειμένου να υπάρξει μονοπάτι προς τα νότια στο οποίο θα χωράει να περνά ένα καρότσι.

Το δωμάτιο A3100 είναι μια επιμήκης αίθουσα πλάτους 3,4-3,5μ. και μήκους τουλάχιστον 7,0μ., με την είσοδο να βρίσκεται, λογικά, στο βόρειο άκρο. Οι διαστάσεις της είναι παρόμοιες με τους χώρους εστίασης στο A2000 και πιθανόν στο G300, νοτιοανατολικά του ανδρήρου. Τα βόρεια όρια του A3100 και του A2800 δεν έχουν αποκαλυφθεί ακόμη εξαιτίας ανασκαφικών απορριμμάτων, τα οποία αρχίσαμε να μετακινούμε το 2014, προετοιμάζοντας την ανασκαφή του 2015. Οι είσοδοι και στα δύο δωμάτια πιθανόν να είναι από τα βόρεια. Στο δάπεδο του δωματίου βρέθηκε στρώμα βάθους 0,50-0,60μ. με απορρίμματα ζωικού οστεολογικού υλικού, κεραμικής και άλλων αντικειμένων, μια δομημένη δηλαδή απόθεση που υποδηλώνει την απόρριψη κεραμικών αγγείων πόσεως και σερβιρίσματος, καθώς και άλλων καταλοίπων εστίασης, με σκοπό την επίχωση του εγκαταλελειμμένου δωματίου που είναι ο χώρος αυτός. Η συνεχής παρουσία αγγείων σερβιρίσματος, κυπέλων, σκύφων και βάσης κρατήρα, τα οποία ανακαλύφθηκαν *in situ* στους χώρους εστίασης στο υψηλότερο άνδρηρο του Κτηρίου Συμποσίων, υποδηλώνει ότι το υλικό αυτό προέρχεται από παρακείμενα δωμάτια του κτηρίου, δηλαδή, η απόθεση αποτελείται από κατάλοιπα προετοιμασίας και κατανάλωσης φαγητού που συλλέχθηκαν και τοποθετήθηκαν εκεί από τους χώρους εστίασης και τις κουζίνες του Κτηρίου Συμποσίων. Η μορφή του δωματίου και η εγγύτητά του στα υψηλότερα άνδρα του Κτηρίου Συμποσίων, καθώς και τα πολυάριθμα κατάλοιπα εστίασης παραπέμπουν στη χρήση του χώρου ως ενός άλλου χώρου εστίασης, ο οποίος εγκαταλείφθηκε πριν τα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ. κι έπειτα χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή καταλοίπων από τα δωμάτια πάνω από το άνδρηρο ή σε κοντινή απόσταση από αυτό.

Κτήριο της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου-Ανατολίζουσας (ΠΕΣ-Α) (εικ. 9-11)

Το 2014 πραγματοποιήθηκαν εργασίες σε έξι διαφορετικούς χώρους του Κτηρίου της ΠΕΣ-Α με σκοπό την κατανόηση της λειτουργίας του και τη χρονολόγησή του, καθώς και τις αλλαγές που έλαβαν χώρα στη δομή του κατά τον 7^ο αιώνα π.Χ. Σύμφωνα με την εκτεταμένη χρήση κεραμικής του 8^{ου} αιώνα εντός του κτηρίου και τα στρωματογραφημένα κατάλοιπα της Ύστερης Γεωμετρικής Εποχής που βρέθηκαν σε κοντινή απόσταση, η αρχική ανέγερση του κτηρίου πιθανόν να ανάγεται στην Ύστερη Γεωμετρική Εποχή.

B4100 (Κύρια Αίθουσα) (εικ. 9)

Στην κύρια αίθουσα του κτηρίου (B4100) διερευνήθηκαν μικρές στρωματογραφικές τομές που είχαν διανοιχτεί το 2013, για τη μελέτη της χρονολόγησης και στρωματογραφίας των σαζόμενων δαπέδων που ενώνονται με τον ανατολικό τοίχο, στην ανατολική πλευρά του νότιου δωματίου του κτηρίου. Σήμερα είναι σαφές ότι το κτήριο είχε τουλάχιστον τρεις διακριτές φάσεις κατοίκησης τον 7^ο αιώνα π.Χ.

B4500 και B3000 (εικ. 10)

Βασικός στόχος της στρωματογραφικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε το 2014 ήταν να ανασκάψουμε τον χώρο που θεωρούσαμε εξωτερικό ή ένα άλλο δωμάτιο στα νότια του B3900, προκειμένου να κατανοήσουμε τις φάσεις χρήσης και την τοπογραφία του χώρου στα νότια και ανατολικά του κυρίως κτηρίου. Επιπλέον, επιδίωξή μας ήταν ο συσχετισμός των τριών στρωματογραφικών φάσεων που αποκαλύφθηκαν στα B4100 και B3900 με τον χώρο στα νότια.

Το 2014, διανοίχτηκε στρωματογραφική τομή στο B4500 (ανατολικό τμήμα του B3800), η οποία επέκτεινε τη δοκιμαστική τομή στο νότιο τμήμα του B3000. Η ανασκαφή διείσδυσε στο επίπεδο της τελευταίας φάσης (φάση 3) που έδινε πρόσβαση στο δωμάτιο του κλιβάνου (B4000). Η επέκταση της στρωματογραφικής τομής στο B3000 αποκάλυψε ελαφρώς πρωιμότερο επίπεδο δαπέδου, το οποίο αντιπροσωπεύει τη 2^η φάση χρήσης του κλιβάνου. Φαίνεται ότι η κατασκευή του διαγώνιου αναλημματικού τοίχου (B3051), η ανύψωση του επιπέδου του δαπέδου στο B3000 και η διαμόρφωση του χώρου προέκυψαν από την κατασκευή του κλιβάνου.

Κάτω από την επιφάνεια της τελευταίας φάσης, στα B4500 και B3000, υπήρχε βαθιά επίπεδη απόθεση που στηριζόταν από τον διαγώνιο τοίχο B3051 και τον ανατολικό τοίχο του B3800 (B3802). Έτσι, ο τοίχος B3051 κατασκευάστηκε πάνω από την ανώτατη επιφάνεια του δαπέδου (φάση 3) στο B3900 και στηριξε δύο επιφάνειες στο B3000, κατά 0,80μ. υψηλότερα από ό,τι στο διπλανό δωμάτιο B3900,

πιθανότατα προσβάσιμες από το χαμηλότερο δωμάτιο, μέσω κλίμακας και περάσματος στο νότιο άκρο του αναλημματικού τοίχου. Κάτω από την επίπεδη αυτή επίχωση αποκαλύφθηκε μια ακολουθία τριών πρωιμότερων φάσεων κατοίκησης. Το δάπεδο της φάσης 2 εντός του B4500 περιείχε μικρή λεκάνη, πέτρα λείανσης και χειρόμυλο, τα οποία υποδηλώνουν προετοιμασία φαγητού στον χώρο.

B4000 Το δωμάτιο του κλιβάνου (εικ.11)

Φέτος, ολοκληρώθηκε η ανασκαφή του δωματίου του κλιβάνου και του ίδιου του κλιβάνου (B4000), η οποία το 2013, είχε φτάσει έως το επίπεδο της φάσης εγκατάλειψης εντός του δωματίου (φάση 3). Η φετινή ανασκαφή καταδεικνύει ότι στην προτελευταία φάση του -πριν εγκαταλειφθεί- ο κλιβανός είχε περιέλθει σε αχρηστία, παρόλο που η ακριβής λειτουργία του δωματίου δεν έχει ακόμη επιβεβαιωθεί. Τα σχεδόν ακέραια αγγεία που βρέθηκαν στα νότια του δαπέδου -ενεπίγραφος κρατήρας, κύπελλα, αρύβαλλος και χύτρα- παραπέμπουν σε χώρο εστίασης.

Επίσης, το 2014 ανασκάφηκε η διόδος τροφοδοσίας του κλιβάνου και ο χώρος από το δωμάτιο προς τα νότια, γεγονός που έφερε στο φως ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες: ο κεντρικός πεσσός του δωματίου είναι ένας αργός λίθος ύψους περίπου 70-80εκ. και διαστάσεων σχεδόν 1,0 x 0,70μ., ενώ στηρίζεται πάνω σε στρώμα από βότσαλα, τα οποία βρίσκονται πάνω στον καμένο φυσικό βράχο. Στα χαμηλότερα επίπεδα όπου προχώρησε η ανασκαφή (B4034.08-10) υπήρχε στρώμα στάχτης και καμένου εδάφους, στοιχεία που ενδεχομένως να τοποθετούν χρονικά το αρχικό κατώτερο τμήμα της διόδου τροφοδοσίας του κλιβάνου στην πρώτη φάση χρήσης του.

Το πρώτο ταυτοποιημένο κατασκευασμένο δάπεδο της διόδου τροφοδοσίας στηριζόταν σε βαθύ στρώμα πηλού. Η επιφάνεια αυτή (B4034.05-06 κάτω τμήμα) εκτείνεται στον χώρο μπροστά από τον πεσσό, ανεβαίνοντας μέχρι το νότιο τμήμα του δωματίου και συνεχίζεται κάτω από τον τοίχο και το κατώφλι (B3046), καθώς και μέσα στο B3000. Θεωρούμε ότι αυτή είναι και η κύρια φάση χρήσης του κλιβάνου. Με την εν λόγω επιφάνεια συνδέονται επιμήκεις και ακανόνιστοι παχείς τοίχοι που μοιάζουν με πλατφόρμες και είναι κατασκευασμένοι με μικρούς αργούς λίθους (B4033 στα ανατολικά και B4039 στα δυτικά), οι οποίοι αποτελούν όρια μιας εισόδου με ράμπα που οδηγεί στη διόδο τροφοδοσίας και πιθανότατα σχημάτιζαν τη βάση του ανοίγματος του δαπέδου του κλιβάνου από τα νότια.

B4300 Βόρειο άκρο του Κτηρίου της ΠΕΣ-Α

Επεκτάθηκε η ανασκαφή στο B4300, με τη συνέχιση των εργασιών που ξεκίνησαν το 2013. Μπροστά από τον τοίχο B4301 (στη δυτική του πλευρά) αποκαλύφθηκε εντυπωσιακή όψη τοίχου, ο οποίος διατηρείται σε ύψος σχεδόν 2,0μ. (8-9 σειρές λίθων) στα βόρεια και περίπου 1μ. ή λιγότερο στα νότια. Ο τοίχος αυτός εκτείνεται κατά 9,0μ. B-N, με μια σύντομη αλλαγή πορείας στο νότιο άκρο, όπου ένα μικρό τμήμα αντηρίδας έχει κατεύθυνση προς τη δυτική (τοίχος B4319) και νοτιοδυτική γωνία του δωματίου Ένα στενό ακανόνιστο τμήμα δαπέδου από πατημένο πηλό διατηρείται στο δωμάτιο αυτό -περίπου 1,5-2,0μ. κατά μήκος της δυτικής όψης του τοίχου- φτάνοντας μέχρι τον διαβρωμένο φυσικό βράχο στο δυτικό άκρο της τομής. Στη συμβολή του νότιου τοίχου του δωματίου (B4319) με τον μακρύ ανατολικό τοίχο (B4301), ο τελευταίος στρίβει σε ορθή γωνία προς τα νοτιοανατολικά, σύμφωνα με το περίγραμμα του φυσικού βράχου, και προχωρά έως τον νότιο τοίχο του Κτηρίου της ΠΕΣ-Α (τοίχος 4402). Ο χώρος που περιλαμβάνεται στους τοίχους αυτούς (B4319 στα βόρεια και B4402 στα νότια) αντιπροσωπεύει τα κατάλοιπα ενός άλλου, πιθανόν παρακείμενου, μικρότερου δωματίου, του οποίου τα όρια και το εμβαδό δεν είναι δυνατό να προσδιοριστούν.

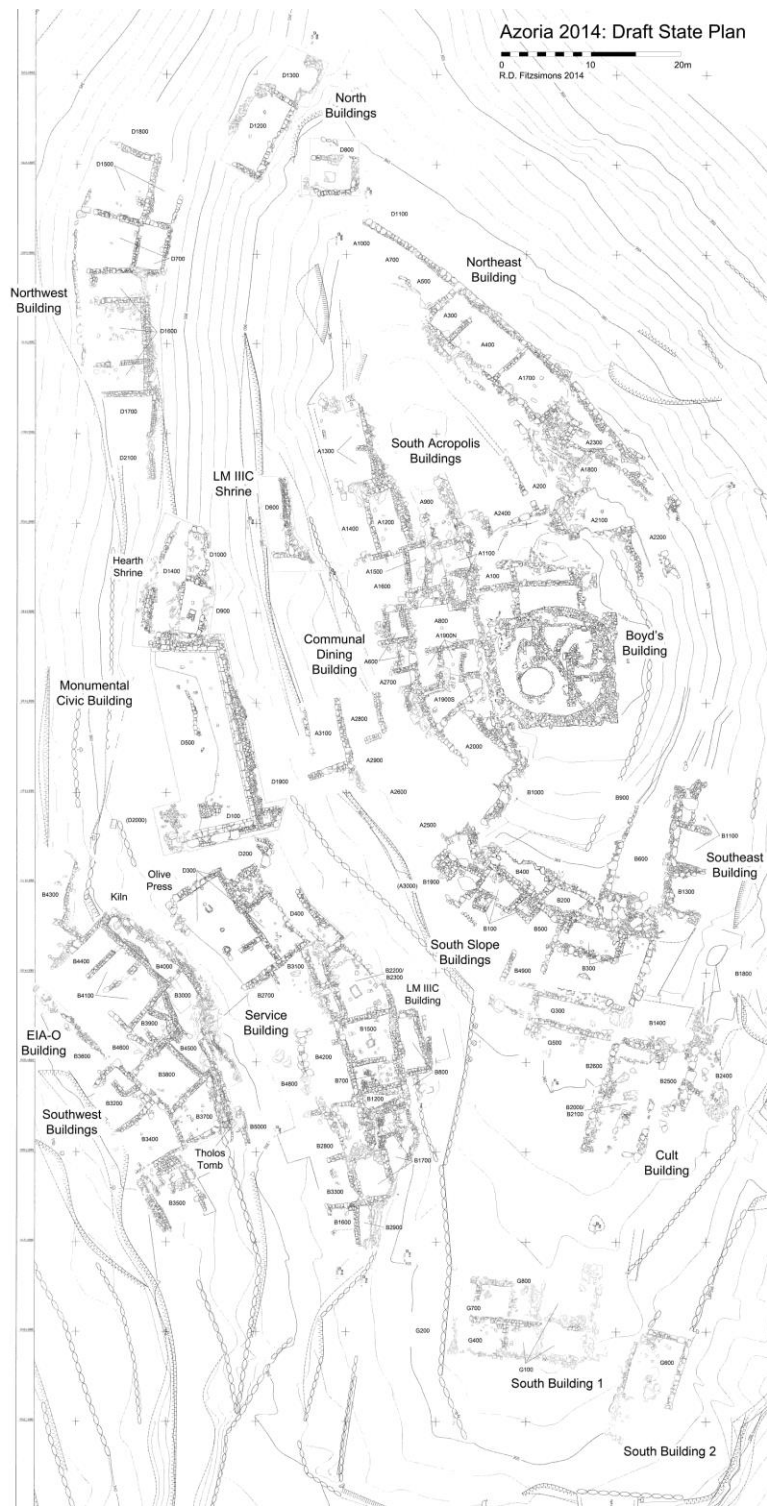
B4600

Η ανασκαφική έρευνα στο B4600 -ο διάδρομος κατά μήκος της δυτικής πλευράς των B4100 και B4400- αποκάλυψε απόθεση καταστροφής της Ύστερης Αρχαϊκής περιόδου, έντονη πυράκτωση και μια απόθεση κεραμικής σε καλή κατάσταση διατήρησης ακριβώς έξω από τις θύρες στα B3900 και B3800. Η επιφάνεια του εδάφους του φυσικού βράχου κατέρχεται προς τα βόρεια και τα δυτικά, ενώ στην πραγματικότητα, η επιφάνεια χρήσης διατηρείται μόνο σε μικρό τμήμα στα ανατολικά και νότια. Στο

δυτικό και στο βόρειο άκρο, η επιφάνεια της Αρχαϊκής περιόδου είναι εντελώς διαβρωμένη και αφήνει να φανεί επίχωση από βότσαλα, ίχνη από υπόστρωμα δαπέδου και διαβρωμένο φυσικό βράχο.

B5000 Τοίχος της Υστερομινωικής ΙΙΙΓ και Περίβολος της Ύστερης Γεωμετρικής-Πρωίμης Ανατολίζουσας (εικ. 12)

Ακριβώς πάνω και στα ανατολικά του B3700 διανοίχτηκε δοκιμαστική τομή μήκους περίπου 5,0μ. (B-N) και πλάτους 2,50μ. (A-Δ). Η στρωματογραφική τομή διείσδυσε στο επίπεδο της Αρχαϊκής οδού που περικλειόταν από τον φέροντα τοίχο στα ανατολικά και τον πρωιμότερο διπλό τοίχο, B3715 και B3718 στα δυτικά -δηλαδή τον πίσω τοίχο των Αρχαϊκών δωματίων B3700 και B3800. Η ανασκαφή στο επίπεδο της Αρχαϊκής οδού αποκάλυψε στρώματα υποδομής και επίχωση από βότσαλα της Αρχαϊκής εποχής (βάθους 40-50εκ.) πάνω από τμήμα σημαντικού τοίχου της Υστερομινωικής ΙΙΙΓ, με κατεύθυνση B-N με το άνδηρο (B5010). Φέτος δεν φτάσαμε στη βάση του τοίχου. Πάνω από τον τοίχο του Κτηρίου της Υστερομινωικής ΙΙΙΓ βρίσκεται μονή σειρά λίθων, ύψους δύο σειρών, η οποία διατρέχει πορεία περίπου 2,0μ. B-N, παράλληλα με τον τοίχο του Κτηρίου της Υστερομινωικής ΙΙΙΓ, αλλά ελαφρώς προς τα ανατολικά της ανατολικής όψης της. Η σειρά αυτή κάμπτεται ελαφρώς προς τα δυτικά, στο νότιο άκρο της και εμφανίζει μικρά κομμάτια σχιστόλιθου ως συνδετικό υλικό. Η γραμμική κατασκευή φαίνεται να αποτελεί στενό και ελαφρώς κοίλο τοίχο, ίσως έναν περίβολο, του οποίου η θέση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Πιθανόν να κατασκευάστηκε μαζί με τον τοίχο B3715 του 7^{ου} αιώνα π.Χ., άλλα φέρει στοιχεία του θολωτού τάφου της ΥΜ ΙΙΙΓ και της ΥΜ ΙΙΙΓ-ΠΓ. Είναι κατασκευασμένος ακριβώς πάνω από τον τοίχο της Υστερομινωικής ΙΙΙΓ, χωρίς να χρησιμοποιεί τον πρωιμότερο τοίχο ως θεμελίωση, αλλά καλύπτει το κτήριο της Υστερομινωικής ΙΙΙΓ. Τέλος, ο περίβολος αυτός φαίνεται να συνδέεται με τον θολωτό τάφο.

Εικ. 1: Κάτοψη αρχαιολογικού χώρου Αζοριά, 2014.

Εικ.2: D1700 από νοτιοδυτικά.

Εικ. 3: B800: ΥΜ ΙΙΙΓ Κτίριο

Εικ. 4: Νότιο Κτίριο 1 (G100, G400, G700).

Εικ. 5: Νότιο Κτίριο 2 (G600).

Εικ. 6: Κτίριο νότια των Κτιρίων της Νότιας Κλιτύος (G300, G500).

Εικ. 7: Κτίριο νότια των Κτιρίων της Νότιας Κλιτύος (G300, G500).

Εικ. 8: Δυτική επέκταση του Κτιρίου Συμποσίων (A3100).

Εικ. 9: Επισκοπήσεις στο Κτίριο Πρώιμης Εποχής Σιδήρου/ Ανατολίζουσας (B4100).

Εικ. 10: Επισκόπηση στις B4500 και B3000 φανερόνοντας τα 7^{ου} π.Χ. αιώνα στρώματα κατοίκησης

Εικ. 11: Κεραμικός κλίβανος (7^{ος} π.Χ.) (B4000).

Ει. 12: ΥΜ ΙΙΙΓ τοίχος και περίβολος Ύστερης Γεωμετρικής-Πρώιμης Ανατολίζουσας εποχής (B5000).